

O'RTA ASRLARDA SHARQ FALSAFASI AL- FAROBIYNING QO'SHGAN XISSALARI

Farg'ona davlat universiteti

25.13-Guruh talabasi

Muhammadyusufov Shohjahon Zohidjon o'g'li

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'rta asrlar — milodiy VII–XV asrlar — davrida Sharq, xususan islom sivilizatsiyasi doirasida shakllangan falsafiy tafakkur o'rganiladi. Maqolada Bayt ul-Hikma va tarjima harakatining ahamiyati, Al-Kindiy, Al-Forobiy, Ibn Sino va Ibn Rushd kabi buyuk mutafakkirlarning merosi, kalom ilmi hamda so'fiylik falsafasining asosiy g'oyalari tahlil qilinadi. Shuningdek, Sharq falsafasining Evropa Uyg'onish davriga ko'rsatgan ta'siri yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *Sharq falsafasi, islom tafakkuri, Bayt ul-Hikma, Ibn Sino, Al-Forobiy, kalom ilmi, so'fiylik, o'rta asrlar, falsafa tarixi, Uyg'onish davri.*

KIRISH

O'rta asrlar G'arb tarixida ko'pincha "qorong'u davr" sifatida talqin etiladi. Biroq bu ta'rif Sharqqa mutlaqo to'g'ri kelmaydi. Aynan shu davrda Bag'dod, Buxoro, Samarqand va Qohira kabi shaharlar ilm-fan, falsafa va ma'naviyatning yirik markazlariga aylandi. Islom sivilizatsiyasi antik Yunon merosini nafaqat saqlab qoldi, balki uni yangi falsafiy ufqlarga olib chiqdi va dunyoga qaytardi.

Sharq falsafasining bu davrda shunday darajada gullashining asosida ikki omil yotadi: birinchisi — islom dinining ilm izlashni farz darajasiga ko'targan ta'limoti, ikkinchisi — bu ta'limotni qo'llab-quvvatlagan ma'rifatparvar xalifalar homiyligidagi siyosiy muhit. Bu ikki omilning birlashuvi tarix ko'rmagan intellektual harakatni yuzaga keltirdi.

ASOSIY QISM

1. Bayt ul-Hikma va Tarjima Harakati

IX asrda Bag'dod xalifasi Ma'mun tomonidan tashkil etilgan "Bayt ul-Hikma" — Donishmandlik Uyi — o'rta asrlar Sharq falsafiy inqilobining bosh

markazi bo'ldi. Bu akademiyada Arastu, Aflotun, Galen, Ptolemey va boshqa antik olimlarning asarlari arab tiliga tarjima qilindi. Biroq bu jarayon oddiy tarjima bilan cheklanib qolmadi — mutarjimlar va faylasuflar matnlarni chuqur tahlil qilib, sharh yozdilar, xato deb bilgan joylarini to'g'irladilar va o'z kashfiyotlarini qo'shdilar.

Bu sintez — ikki buyuk madaniyat tutashuvida yuzaga kelgan — o'rta asrlar Sharq falsafasining eng ulkan yutug'i hisoblanadi. Yunon mantiq tizimi islomiy teologiya bilan, Aflotun idealizmi so'fiylik bilan, tibbiyot ilmi kuzatish va tajriba usuli bilan uyg'unlashtirildi.

2. Buyuk Mutafakkirlar va Ularning Merosi

Al-Kindiy (taxm. 801–873) — "Arab falsafasining otasi" unvonini olgan birinchi musulmon faylasuf. U falsafani islom e'tiqodi bilan muvofiqlashtirishga intilgan ilk mutafakkir sifatida tarixda qoldi. Al-Kindiy aql va vahyni bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi bilish yo'llari deb hisobladi. Falsafadan tashqari matematika, optika va musiqa nazariyasida ham muhim kashfiyotlar qildi.

Al-Forobiy (taxm. 872–950) — "Muallimi Soniy", ya'ni Arastudan keyingi ikkinchi ustoz deb ulug'langan. Uning "Fozil Shahar Aholisi Haqida" asari siyosiy falsafaning nodir namunasi bo'lib, ideal jamiyat va adolatli boshqaruv masalalarini ko'taradi. Al-Forobiy "faol aql" nazariyasini ishlab chiqib, inson ongining ilohiy bilim manbai bilan bog'liqligini asoslashga harakat qildi.

Ibn Sino (980–1037) — Buxoroda tug'ilgan bu qomusiy daho nafaqat Sharq, balki jahon falsafasi va tibbiyoti tarixining eng yirik siymolaridan biridir. Uning "Al-Qonun fit-Tibb" asari Evropa universitetlarida XVII asrgacha asosiy darslik sifatida o'qitildi. Falsafada Ibn Sino "suzuvchi odam" deb atalgan mental tajribani taklif qildi: barcha tashqi hissiyotlardan mutlaqo ajralgan inson o'zining mavjudligini hali ham his qila oladimi? Uning javobi ijobiy edi — bu sof ongning jismoniy dunyodan mustaqil ekanligi g'oyasining asosi bo'ldi. Bu fikr Dekart "Cogito ergo sum" formulasidan besh asr oldin aytilgan edi.

Ibn Rushd (1126–1198) — Andalusiyada tug'ilgan va G'arbda "Averroes" nomi bilan mashhur bo'lgan bu faylasuf Arastu asarlariga yozgan qomusiy sharhlari

bilan tarixga kirdi. Uning ishlari orqali Arastu falsafasi Evropaga qayta kirib keldi va Foma Akvinskiy boshchiligidagi sxolastik falsafaning shakllanishiga asos bo'ldi. Ibn Rushd din va falsafani bir-biriga zid emas, balki haqiqatning ikki yo'li deb hisobladi.

3. Kalom Ilmi: Aql va E'tiqod Bahsi

Kalom ilmi — islomiy e'tiqodning asoslarini mantiq va aql yordamida himoya qilish hamda asoslash bilan shug'ullangan falsafiy-teologik fan. Mu'taziliylar maktabi Allohning birligini va adolatini Yunon mantiqiy usullari bilan isbotlashga harakat qildi.

Imam G'azzoliy (1058–1111) o'zining "Tahofut al-Falasifa" — Faylasuflarning Inqirozi — asarida Ibn Sino va Al-Forobiyning ba'zi g'oyalari islomiy aqidaga zid deb rad etdi. Ibn Rushd esa "Tahofut at-Tahofut" — Inqirozning Inqirozi — asari bilan bu tanqidga kuchli javob qaytardi. Bu ikki buyuk aql o'rtasidagi bahsni o'rta asrlar intellektual tarixining eng yorqin sahifalaridan biri deb aytish mumkin.

4. So'fiylik Falsafasi: Ichki Safar

So'fiylar tashqi shakllar va mantiqiy dalillar emas, balki bevosita ichki ma'naviy tajriba orqali haqiqatga yetishish mumkin deb hisobladilar. Ibn Arabiy (1165–1240) "Vahdat ul-Vujud" — borlikning birligi — ta'limotini ishlab chiqdi: unga ko'ra, barcha mavjudot Allohning zuhuri va in'ikosidir.

Jaloliddin Rumi (1207–1273) falsafiy g'oyalarni she'riyat va tasavvuf orqali ifodalagan eng buyuk so'fiy-faylasuflardan biridir. Uning "Masnaviy" asari — 25,000 baytlik ulkan falsafiy-she'riy doston — ruhning ilohiy manbaga intilishini tasvirlaydi va bugungi kunda ham jahon adabiyotining eng ko'p o'qiladigan asarlaridan biri sanaladi.

XULOSA

O'rta asrlar Sharq falsafasi insoniyat tafakkuri tarixidagi eng muhim bosqichlardan birini ifodalaydi. Al-Kindiydan Ibn Rushdgacha bo'lgan bu buyuk zotlar faqat o'z davrining emas, balki kelgusi barcha asrlarning ham muallimlariga aylandi. Ular Yunon merosini saqlab qoldilar, boyitdilar va Evropaga qaytardilar —

bu esa Uyg'onish davrining va zamonaviy fanning shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynadi.

Bugungi talaba uchun bu meros ikki jihatdan ahamiyatlidir. Birinchidan, u insoniyat bilimining yaxlit, chegara bilmaydigan xarakterini ko'rsatadi — haqiqiy ilm millat va dindan ustun turadi. Ikkinchidan, aql bilan e'tiqodni, mantiq bilan ma'naviyatni uyg'unlashtirishga intilgan bu mutafakkirlarning tajribasi hali ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma'naviyat, 2008. — 176 b.

Falsafa: Qomusiy lug'at / Mas'ul muharrir A. Sobirov. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2004. — 512 b.

Haydarov G'. O'rta asrlar Sharq falsafasi. — Toshkent: Fan, 2010. — 248 b.

Ibn Sino. Kitob ush-Shifa (Mantiq qismi) / Tarjima va izohlar: N. Ibrohimov. — Toshkent: Fan, 1995. — 320 b.

Al-Forobiy. Fozil odamlar shahri / Tarjima: O'. Fayzullayev. — Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1993. — 224 b.

G'azzoliy. Ihyo' ulum id-din / Tarjima: S. Rafiddinov. — Toshkent: Movarounnahr, 2005. — 480 b.